

Ворова Т. П.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних спеціальностей
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

ДОСВІД СЮЖЕТНО-ТЕМАТИЧНОГО ЗІСТАВЛЕННЯ «КАРМІННОЇ КВІТОЧКИ» С. Т. АКСАКОВА З «КАЗКОЮ ПРО ЦАРЯ САЛТАНА» ТА «КАЗКОЮ ПРО МЕРТВУ ЦАРІВНУ» О. С. ПУШКІНА

Анотація. Аналізуються сюжетно-тематичні паралелі казки «Кармінна квітка» С.Т. Аксакова та «Казки про царя Салтана» й «Казки про мертву царівну» О.С. Пушкіна. Вивчаються дві оповідні лінії твору С.Т. Аксакова, які порівнюються з деякими оповідними схемами казок О.С. Пушкіна. Відзначаються збіги функцій, виконуваних казковими героями, та схожість у мотивації поведінки персонажів у творах обох авторів.

Ключові слова: сюжетно-тематичні паралелі, аналогія функцій персонажів, збіг моделі міжособистісних стосунків.

Постановка проблеми. Дивовижна за своєю фантазійною насиченістю казка «Кармінна квітка» (1858 р.), що є певною мірою «випадковою» у творчості С.Т. Аксакова, являє собою справжній літературний шедевр із яскравим казковим колоритом, дивовижною розповідною мовою та непересічними образами героїв.

Самобутня творчість С.Т. Аксакова досить детально вивчалася багатьма дослідниками, такими як Е.Л. Войтоловська [1], М.П. Лобанов [2], С.І. Машинський [3], Ю.І. Мінералов [4, с. 156–165] та інші. Проте проблематика оригінальної казки письменника лишалася поза увагою літературознавців, тому наше дослідження може бути корисним для заповнення цих наукових лакун.

Мета статті полягає в проведенні порівняльного аналізу «Кармінної квітки» С.Т. Аксакова з «Казкою про царя Салтана» й «Казкою про мертву царівну» О.С. Пушкіна з метою виявлення спільної тематичної та сюжетної основи цих творів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміст казки «Кармінна квітка» є загальновідомим, тому її переказ вилучається з нашої роботи. Композиційно твір поділяється на три частини, у яких простежуються дві оповідні лінії: перша пов'язана з описом побуту родини купця та його професійною діяльністю, а друга розповідає про перебування молодшої купецької доньки в будинку дивного лісового чудовиська й подальше весілля.

Щодо першої розповідної лінії варто відзначити високий рівень життя персонажів, незалежно від їх соціального становища. Так, підкреслюється заможність і респектабельність купця: «Много у него было всякого богатства, дорогих товаров заморских, жемчугу, драгоценных камней, золотой и серебряной казны» [6, с. 156]. Йому дуже талантих у власній справі: за одну торгову мандрівку він отримує прибутку у свою скарбничку «второе-четверо» [6, с. 165]. Видається, що багатство саме пливе йому до рук, а він про це навіть не піклується. Про звичку до розкошування купецьких доньок видно з їх прохань до батька, у яких вони відмовляються від парчі, хутра й перлів (це звичні для них прикраси), натомість виголошують побажання

мати щось незвичайне, унікальне. У відповідь купець упевнено й без пихи стверджує, що для його «казны супротивного нет» [6, с. 157]. Високий рівень матеріальних статків є показовим також для оточуючих: коли герой хоче *дорого* придбати кармінну квіточку, лісове чудовисько відповідає, що йому й своєї золотої казни «девать некуда» [6, с. 163]. Вагомою додатковою інформацією про багатство персонажів цього твору є опис купецького будинку та заморського палацу лісового чудовиська. Так, після повернення додому каравани купця в їзджають на «широкий двор» біля «палат каменных», навантажені дорожніми скринями, оздобленими залізом. У нього є численні домашні та надвірні служки, купцеві доньки мешкають у «теремах высоких» зі своєю «прислугой девичьей» [6, с. 170]. Помешкання дивного лісового господаря презентоване як «дворец королевский или царский весь в огне, в серебре и золоте и в камнях самоцветных, весь горит и светит» [6, с. 160], «одна палата <...> краше другой» [6, с. 167]. У вишуканому палаці купець відпочиває на «кровати резной, из чистого золота, на ножках хрустальных, с пологом серебряным, с бахромою и кистями жемчужными; пуховик на ней <...> пуху мягкого, лебяжьего» [6, с. 161]. Купецька донька, гостюючи в лісового пана, живе в кімнаті із чотирма по-різному оздобленими стінами: дзеркальною, золоченою, срібною та з «кости слоновой и мамонтовой, самоцветными яхонтами вся разубранная» [6, с. 167].

Для купця є звичною любов до гостинності й рясного застілля із численними гостями. Гостюючи в лісових палатах, купець встигає й там неодноразово добре пообідати. Згодом, під час опису перебування молодшої купецької доньки в дивному палаці, також підкреслено відзначається її безтурботне сите перебування: «на столе явились яства сахарные, питья медвяные, вся посуда золотая червоного», «ела она, пила, прохлаждалася, музыкою забавлялася» [6, с. 168–169]. Та й фінал казки ознаменований «веселым пирком» [6, с. 179]. Тому наскрізною рисою є комфортне, безтурботне, приємне й солодке життя героїв казки: вони їдять, п'ють, тішаться дарунками, подорожують (купецька донька та її батько). Опис надмірного матеріального статку й побутових розкошів, атмосфера розкутого надлишкового життя уподібнює аналізований твір до «Казки про царя Салтана», у якій також неодноразово фігурують згадки про вишукані застілля Салтана та Гвідона. Матеріальні статки й заможність мешканців княжчої столиці підтверджуються торговими гостями: «Все в том острове богаты, / Изоб нет, везде палаты» [5, с. 617]. Образ купця з «Кармінної квітки» прямо перегукується з пушкінськими корабельниками: як і вони, герой вільно мандрує цілим світом, торгуючи різноманітним крамом.

Важливою інформацією, що уподібнює твір С.Т. Аксакова до казки О.С. Пушкіна, є склад купецької родини: наяв-

ність трьох сестер, з яких найуспішнішою є молодша (вона ж найдобрішою, найбільш чуйною та м'якосердою). Недарма батько (цей персонаж асоціюється з образом молодшої царівни, яка виказує турботу до сина, як «орлиця над орленком») особливо поціновує найменшу доньку – ту, що «к нему ласковее» [6, с. 156]. Окрім того, норавливі старші доньки збираються стати до шлюбу без батьківського благословення, і лише молодша терпляче чекає на батька. Весілля без благословення – яскрава аналогія з відповідним епізодом «Казки про Салтана». Персонажам «Кармінної квіточки» також притаманні швидкі зміни настрою: як Гвідон і Салтан у розлуці сумують та нидіють (їх з'їдає сум-журба), так і молодша донька та її батько сумують від вимушеного розтавання, пристрасно бажаючи побачитися хоча б на день.

Модель стосунків між дівчатами в купецькій сім'ї є ідентичною до емоційного малюнку, притаманного сестрам із казки О.С. Пушкіна. Наявна *зздрість* старших сестер у ставленні до молодшої: «Сестрам же старшим, слушая про богатства несметные меньшей сестры и про власть ее царскую над своим господином, словно над рабом своим, инда завистно стало» [6, с. 176]. Або інший красномовний приклад: «И поздравили жениха с невестою сестры старшие, завистные» [6, с. 178]. Ці вагомні моменти підтверджують суміжність відповідному тандему ткалі й кухарки з «Казки про царя Салтана». Як і в казці О.С. Пушкіна, дівчата готові занепасти свою сестрицю та її благодійника лише для того, щоб порушити гармонію стосунків вдалої пари. Починається це родинне протистояння, коли купець зриває кармінну квіточку в саду чудовиська, за що той гнівно висуває йому вирок «смерти безвременной» [6, с. 163]. Ця ситуація схожа з моделлю поведінки царя Салтана, для якого було показовим вирішення питань у лихому настрої, *гнів*. На прохання купця врятувати його життя старші доньки жорстоко відмовляють йому, аргументуючи так: «Пусть та дочь и выручает отца, для кого он доставал аленький цветочек» [6, с. 166]. Тоді як молодша відразу ж погоджується, за що єдина отримує бажаного «крестного благословення <...> родительского» [6, с. 167]. Вдруге старші сестри намагаються вчинити лиху справу, перевівши стрілки годинника в будинку на годину назад, щоб їх сестра запізнилася до володіння її ласкавого благодійника, а перед цим вони ніби нехотя вмовляють її на оману чудовиська (на кшталт пушкінської Бабарихи, ткалі й кухарки): «Пусть-де околеет, туда и дорога ему» [6, с. 176]. У відповідь ця героїня (уподібнюючись до чоловіків в інших ситуаціях) «*прогневалась*» [6, с. 176] (виділено нами – Т. В.): «Если я моему господину доброму и ласковому заплачу его смертью лютою, то не буду я стоить того, чтобы мне на белом свете жить, и стоить меня тогда отдать диким зверям на растерзание» [6, с. 177].

Важливою додатковою рисою, типовою для всіх представників казки, є любов до «чуда чудного и дива дивного» [6, с. 161]. Слова *чудо* й *диво* та спільнокореневі з ними прикметники й дієслова зустрічаються в казці 73 рази (що за частотністю використання порівнюється з «Казкою про царя Салтана», у якій герої також відрізняються надзвичайною прихильністю до чуд і див). Навіть майбутнього чоловіка купецької доньки називають не інакше, як «зверь лесной, чудо морское» (тобто він сам уже є чудом), і неодноразово на нього вказують як на «чудище» (як найвищий ступінь від форми «чудо»).

Ще однією характерною рисою, спільною для обох творів, є наявність у казкових героїв надзвичайної *інтуїції*, орієнтованої насамперед на пошуки див. Інтуїтивно передбачають існування трьох незвичайних речей сестриці на початку казки (до того ж

самі собою прохані подарунки вже є чудом/дивом). Для першої сестри це «золотой венец из каменьев самоцветных, и чтоб был от них такой свет, как от месяца полного, как от солнца красного, и чтоб было от него светло в темную ночь, как среди дня белого» [6, с. 157] (це схоже на опис царівни Лебеді, яка сама є дивом: «Месяц под косой блестит, / А во лбу звезда горит <...> Днем свет божий затмевает, / Ночью землю освещает» [5, с. 622]). Для другої сестри бажаним дарунком є «туалет из хрустало восточного, цельного, беспорочного, чтобы, глядя в него, видела я всю красоту поднебесную и чтоб, смотрясь в него, я не старилась и красота б моя девичья прибавлялась» [6, с. 157] (певний аналог люстерка з «Казки про мертву царівну»). Для третьої сестри бажаним є унікальне диво – «аленький цветочек, которого бы краше не было на белом свете» [6, с. 158] (згадка про таке диво відсутня в казках О.С. Пушкіна).

Якщо звертатися до функцій, які виконують персонажі, то в аналізованому творі купець і купецька донька, безперечно, виконують роль Лебеді та Гвідона. Як царівна Лебідь для Гвідона, герой реалізує бажання доньок і відсилає молодшу улюбленицю в далеку дорогу; як і Лебідь, він знає про існування дивних див, загодя описуючи умови їх зберігання (аж до кількості засувів на дверях і чисельності охоронців). Винятком є кармінна квіточка: почувши про її існування, герой є дуже спантеленим, оскільки «коли знаешь, что искать, то как не сыскать, а как найти то, чего сам не знаешь?» [6, с. 158]. Це єдина ситуація, у якій інтуїція купця не спрацьовує. Натомість молодша донька, отримавши бажану квіточку, інтуїтивно передчуває неминучі біди й нещастя («увидав цветочек аленький, затряслась вся и заплакала, точно в сердце ее что ужалило» [6, с. 165]). На наявність передчуття в купця й доньки вказують також два епізоди видіння уві сні, які потім підтверджуються реальними фактами: сон голови родини про старших доньок, які зібралися одружуватися без батьківського благословення, та недобрый сон молодшої героїні про хворобу батька, що послугувало приводом для відвідин батькової хати.

Особливо відзначимо чуттєвість до жіночих чар лісового хазяїна, який віднайшов у купецькій доньці не лише супутницю життя, а й володарку серця, яка виховала із чудовиська прекрасного принца-королевича (це аналогічно парі царівни Лебідь і Гвідона). Жіночий вплив також наскрізно відчувається у творі О.С. Пушкіна щодо Салтана та його сина: цар віддано любить дружину, проте підкоряється Бабарисі й двом своячкам, наче тюхтій; Гвідон знаходиться в повній покорі в царівни Лебідь.

Друга оповідна лінія стосується перебування героїні в палаці звіра лісового, чуда морського. Зі змістовою й емоційно-психологічною позицій середина казки, яка пов'язана з життям купецької доньки та епізодично купця в лісовому помешканні, не є притаманним загальному обрамленню казки. На це вказують подані нижче суперечливі сюжетні деталі й характеристики персонажів.

Купець *відпливає* в заморські країни, проте раптово (перед потраплянням до помешкання дивного чудовиська) в оповідь вводиться опис переміщення його багатих караванів «по пескам сыпучим, по лесам дремучим», де на нього нападають лісові грабіжники; це *сюжетно* пояснює появу купця в лісі, однак повністю суперечить зачину казки.

Характеристика купця на початку оповіді повністю співпадає з якостями, типовими для його професії в цілому (хвацький і розважливий, з когорти тих, хто не прогавить свій гешефт). Однак у дивному лісовому палаці він кількаразово згадується як «честной» у вчинках і думках чоловік, саме тому лісовий

господар вірить обітниці купця повернутися через три дні: «Фальши у него на уме не было, а потому он рассказал, что у него было на мыслях. Зверь лесной, чудо морское, и без того их знал; видя его правду, он и записи с него заручной не взял» (виділено нами – Т. В.) [6, с. 164]. А щирість думки й виказування *правди* є невід’ємною властивістю магічного люстерка з «Казки про мертву царівну», у якій *ліс* фігурує як локація розгортання головної події.

Поведінка молодшої купецької доньки характеризується наявністю в неї таких якостей, як вірність і відданість (властиві поведінковій моделі молодшої царівни з її королевичем Єлисеєм). Тому вона відкидає хитрощі сестер, спрямовані на оману її «доброго господина», та має намір, як і купець, чесно дотриматися слова й повернутися з домівки на годину раніше (її годинне запізнення з вини сестер лісовий хазяїн завважив зрадою, що й спричинило його загибель). Опис перебування героїні в лісових палатах відповідає пунктирно позначеним межах такого ж опису перебування молодшої царівни в лісовому зрубі в сімох богатирів. Наголосимо на таких суміжних деталях: купецька донька ніколи не сумує, знаходить роботу до душі, у всьому кориться хазяїнові й ніколи йому не заперече; дивний лісовий господар любить її за доброту, чемність, сором’язливість, відданість, сердечність, відвертість і, безумовно, дівочу красу, тобто за ті якості, притаманні й молодій царівні з «Казки про мертву царівну» («А царевна молодая / Все в лесу, не скучно ей / У семи богатырей <...> Им она не прекословит, / Не перечат ей они» [5, с. 639]). В обох творах майже повністю збігається ритуал знайомства. У «Кармінній квіточці» вмовляння з боку героїні до «милостивого господина» явити себе обрамлені такою звуковою формулою: «Если ты стар человек – будь мне дедушка, если середович – будь мне дядюшка, если же молод ты – будь мне сердечный друг» [6, с. 173]. Для порівняння процитуємо мову семи богатирів до невідомого гостя в їхньому домі: «Выдь и покажися, / С нами честно подружися. / Коль ты старый человек, / Дядей будешь нам навек. / Коли парень ты румяный, / Братец будешь нам названный. / Коль старушка, будь нам мать, / Так и станем величать. / Коли красная девица, / Будь нам милая сестрица» [5, с. 638]. Різниця полягає в тому, що в казці О.С. Пушкіна ініціатива спрямована від сімох братів-богатирів, а в аналізованому творі – від гожої купецької доньки. Можливо, саме тому надалі вона виявляє ініціативу в зізнанні в щирому сердечному коханні до свого померлого господаря, висловлюючи глибоке горе мовою фізичного тіла та вербально: «Помутились ее очи ясные, подкосилися ноги резвые, пала она на колени, обняла руками белыми голову своего господина доброго, голову безобразную и противную, и завопила истощным голосом: «Ты встань, пробудись, мой сердечный друг, я люблю тебя как жениха желанного!» [6, с. 178]. Душевний поклик дівчини фактично воскрешає її господаря з мертвих (у казці О.С. Пушкіна роль воскресителя виконує королевич Єлисей). А втрата красунею свідомості (як форма короточасної фізичної смерті) схожа на дивну передчасну смерть героїні О.С. Пушкіна: дівчина повертається до тьми від обіймів молодого «принца-королевича» (достеменно нагадує сцену пробудження царівни як наслідок дій королевича Єлисея, соціальний статус якого виявляється рівноцінним статусності героя з казки С.Т. Аксакова), після чого в обох казках відразу ж відбуваються весілля.

Висновки. Таким чином, у результаті порівняльного аналізу «Кармінної квіточки» С.Т. Аксакова з двома казками

О.С. Пушкіна можна дійти висновку, що перша оповідна лінія твору С.Т. Аксакова уподібнюється до «Казки про царя Салтана» О.С. Пушкіна (любов персонажів до див, схожість емоційного малюнка стосунків героїв (сум-журба за родиною, заздрість старших сестер до успішності молодшої, наявність у героїв інтуїції), матеріальні статки й заможність як основа способу життя), тоді як другу розповідну лінію можна порівняти з «Казкою про мертву царівну» (мотивація дій і поведінкова характеристика купця, його доньки й лісового господаря в замкнутому колі спілкування між собою, вербальний ритуал знайомства).

Література:

1. Войтоловская Э.Л. С.Т. Аксаков в кругу писателей-классиков: документальные очерки / Э.Л. Войтоловская. – Л. : Детская литература, 1982. – 220 с.
2. Лобанов М.П. Сергей Тимофеевич Аксаков / М.П. Лобанов. – М. : Молодая гвардия, 2005. – 354 с.
3. Машинский С.И. С.Т. Аксаков. Жизнь и творчество / С.И. Машинский. – М. : Художественная литература, 1973. – 575 с.
4. Минералов Ю.М. История русской литературы XIX века / Ю.М. Минералов. – М. : Высшая школа, 2003. – 301 с.
5. Пушкин А.С. Стихотворения. Сказки. Руслан и Людмила / А.С. Пушкин / Пушкин А.С. Собрание сочинений : в 3 т. / А.С. Пушкин. – М. : Художественная литература, 1985–1987. – Т. 1. – 1985. – 735 с.
6. Сказки русских писателей / сост., вступ. ст. и коммент. В.П. Аникина. – М. : Правда, 1985. – 672 с.

Ворова Т. П. Опыт сюжетно-тематического сопоставления «Аленького цветочка» С. Т. Аксакова со «Сказкой о царе Салтане» и «Сказкой о мертвой царевне» А. С. Пушкина

Аннотация. Анализируются сюжетно-тематические параллели сказки «Аленький цветочек» С.Т. Аксакова и «Сказки о царе Салтане» и «Сказки о мертвой царевне» А.С. Пушкина. Изучаются две повествовательные линии произведения С.Т. Аксакова, которые сопоставляются с некоторыми повествовательными схемами сказок А.С. Пушкина. Отмечается совпадение функций, выполняемых сказочными героями, и сходство в мотивации поведения персонажей в произведениях обоих авторов.

Ключевые слова: сюжетно-тематические параллели, аналогия функций персонажей, совпадение модели межличностных взаимоотношений.

Vorova T. Experience of the plot and thematic comparison of “The Scarlet Floweret” by S.T. Aksakov and “Fairy Tale about Tsar Saltan” and “Fairy Tale about Dead Princess” by A.S. Pushkin

Summary. The plot and thematic parallels in the fairy tale “The Scarlet Floweret” by S. T. Aksakov and “Fairy Tale about Tsar Saltan” and “Fairy Tale about Dead Princess” by A. S. Pushkin are analyzed. Two narrative lines from the S. T. Aksakov’s literary composition compared with several narrative schemes from the A. S. Pushkin’s fairy tales are studied. It is highlighted that there is the coincidence of functions performed by the fairy tales’ heros and the similarity in the behavioral motivation of the personages in the literary works of both writers.

Key words: plot and thematic parallels, analogy in the functions of personages, coincidence of model of interpersonal interrelations.